

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.91+347.77

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.8>

Бахур О. В.,

аспірант кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПОНЯТТЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття «судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання» як засобу захисту порушених прав та інтересів суб'єктів підприємництва. Аналізуються теоретичні підходи до проблематики захисту права інтелектуальної власності в Україні з урахуванням наявних проблем у системі захисту прав. Розглядаються законодавчо закріплені цивільно-правові й господарсько-правові способи й методи захисту прав інтелектуальної власності у сфері господарювання судовими органами.

На підставі проведеного аналізу автором з'ясовано сутність понять «захист», «захист прав». Досліджено поняття «захист прав інтелектуальної власності» й на його підставі встановлено матеріальний і процесуальний аспекти змісту права на судовий захист прав інтелектуальної власності, які поєднуються тим, що можливість матеріально-правового характеру передбачається у визначеній процесуальній формі й установленим законом порядком.

З'ясовано, що захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є складеним поняттям, структурними елементами якого виступають система правових норм, державно-примусова, юридична й організаційно-практична діяльність із застосуванням засобів судового, досудового, позасудового видів захисту, а також самозахисту суб'єктивних прав учасників господарських правовідносин інтелектуальної власності.

Установлено, що в чинному законодавстві України відсутнє конкретизоване й чітке поняття «судовий захист», а зміст права на судовий захист у деяких нормативно-правових актах різниться. Водночас норми законодавства розкривають сутність поняття права на судовий захист через систему складових компонентів, за допомогою яких стає можливою реалізація зазначеного права. У результаті дослідження запропоновано уточнення визначення поняття «судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання» та виокремлення його особливостей.

Сформульовані в статті висновки можуть бути корисними для подальшого дослідження, аналізу й виявлення актуальних проблем із питань судового захисту прав інтелектуальної власності у сфері господарювання.

Ключові слова: права інтелектуальної власності, захист, захист прав, судовий захист, сфера господарювання, порушення прав та інтересів.

Bakhur O. V. The concept of the judicial defense of intellectual property rights in the field of management

Abstract. This article is devoted to the investigation of the concept of the judicial defense of intellectual property rights in the field of management as the means of protecting the violated rights and interests of the enterprise subjects. Theoretical approaches to the issue of defense of intellectual property rights in Ukraine with accounting the existing problems in the system of right protection are analyzed. It is investigated legislatively established civil-legal and economic-legal methods and techniques of defense of intellectual property rights in the field of the judicial management.

On the base of the analysis the author clarified the essence of the concepts “the defense”, “the right’s defense”. The concept of defense of intellectual property rights is studied and, on this basis, the material and procedural aspects of the content of the right to the judicial defense of intellectual property rights are established. They are combined by the fact that the possibility of materially legal character is provided in a certain procedural form established by law.

It has been found that the defense of intellectual property rights in the field of management is a complex concept. Its structural elements combine the system of legal norms, state-coercive, legal and organizational-practical

activity, with the use of judicial, pre-trial, extra-judicial types of defense, as well as self-defense of subjective rights of participants in economic relations of intellectual property.

It is established that the current legislation of Ukraine lacks a specific and clear concept of the judicial defense, and the content of the right to the judicial defense in some regulations differs. At the same time, the norms of the legislation reveal the essence of the concept of the right to the judicial defense through the system of constituent components by means of which the realization of the specified right becomes possible. As a result of the investigation, it is proposed to clarify the definition of the concept of “the judicial defense of intellectual property rights in the field of management” and highlight its features.

The conclusions, which are formulated in the article, can be useful for further research, analysis and identification of current issues in the field of the judicial defense of intellectual property rights in the field of management.

Key words: *the intellectual property rights, the defense, the right's defense, the judicial defense, the field of management, the violation of rights and interests.*

Постановка проблеми. Ефективність належного здійснення суб'єктом господарювання виключних прав на результати своєї інтелектуальної та творчої діяльності насамперед пов'язана з достатньою правовою охороною таких прав і належним захистом у разі посягання на них із боку інших осіб. Як свідчить судова практика судового захисту прав інтелектуальної власності у сфері господарювання, кількість процесуальних звернень осіб до суду тільки збільшується. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень у 2020 році в судах України першої інстанції у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності було постановлено понад 500 рішень. Станом на грудень 2021 року господарськими судами вже було прийнято близько 730 рішень у зазначеній категорії справ. Серед постановлених судом рішень є судові рішення як про задоволення, так і про відмову в задоволенні позовних вимог. Такий стан із практичного боку свідчить про значний обсяг посягань або порушень прав та інтереси праволодільців об'єктів інтелектуальної власності, що зумовлює звернення до суду за захистом.

Чинна система правових норм, що закріплені в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), Господарському кодексі України (далі – ГК України), спеціальних законах у сфері інтелектуальної власності, визначає положення щодо підстав, порядку, способів судового захисту прав інтелектуальної власності. Щодо самого поняття «судовий захист прав інтелектуальної власності», положення в законодавчих актах відсутні. З огляду на це нормативне врегулювання зазначеного питання не повне, оскільки такий стан призводить, зокрема, до неоднозначного прийняття судами рішень

у справах, неостаточного з'ясування або недоведеності обставин, що мають значення для справи, і надання їм неналежної оцінки тощо.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У вітчизняній науці дослідники різних галузей права неодноразово у своїх роботах присвячували увагу проблематиці й сутності захисту прав інтелектуальної власності. Підґрунтям є наукові праці І.Ф. Коваль, О.П. Орлюк, М.Ю. Потоцького, О.В. Гумеги, О.Ф. Дорошенка, Ю.М. Капіци, В.І. Микитина, Н.М. Мироненко й багатьох інших, дослідження яких було присвячено питанням щодо підстав, способів, форм і порядку захисту прав інтелектуальної власності. Проте для формування комплексного бачення захисту прав інтелектуальної власності в розрізі всіх його складових частин та, як наслідок, системного удосконалення відповідних матеріальних і процесуальних норм законодавства з питань захисту прав інтелектуальної власності важливе доопрацювання саме визначення поняття «судовий захист прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання».

Формулювання мети статті. Метою статті є доопрацювання визначення поняття «судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання» та його особливостей.

Виклад основного матеріалу. Ст. 55 Конституції України регламентує, що права й свободи людини й громадянина захищаються судом, а також гарантує кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань [1]. Норма Основного Закону уособлює в собі підходи, що закріплені ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, а саме право на справедливий судовий розгляд [2].

Розкриваючи поняття «судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання», слід з'ясувати сутність власне поняття «захист прав» як родового поняття. З огляду на це дослідження термінології, що стосується окресленого питання, слід розпочати з визначення поняття «захист».

Словникова література поняттю «захист» надає таке визначення: дія зі значенням захищати, захистити й захищатися, захиститися; заступництво, охорона, підтримка [3, с. 379].

В юридичній літературі поняття «захист» наводиться по-різному: комплексна система заходів, що вживаються для забезпечення вільної та належної реалізації суб'єктивних прав, включаючи судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні й інші засоби й заходи, а також самозахист цивільних прав [4, с. 169]; державно-примусова діяльність, спрямована на відновлення порушеного права суб'єкта правовідносин і забезпечення виконання юридичного обов'язку зобов'язаною стороною [5, с. 63]; система правових норм (визначених законом форм і способів), спрямованих на відновлення порушених прав і забезпечення інтересів особи щодо права, належного їй згідно з правовим титулом [6, с. 170].

З аналізу зазначених визначень можна дійти висновку, що категорія «захист» є складеним поняттям, структурними елементами якого виступають система правових норм, державно-примусова, юридична й організаційно-практична діяльність із застосуванням засобів судового, досудового, позасудового видів захисту, а також самозахисту суб'єктивних прав учасників правовідносин. Також особливістю захисту вважається те, що він відбувається вже після факту порушення права або інтересу потерпілого, що виражається в активних діях.

У науковій літературі поряд із поняттям «захист» науковці надають визначення поняття «захист прав», зокрема А.П. Вершинін під захистом права розумів діяльність з усунення перешкод на шляху до здійснення суб'єктивних прав [7, с. 55]. Г.Я. Стоякін зазначав, що захист права містить сукупність різних видів діяльності (серед яких: видання норм, які встановлюють права й обов'язки, визначають порядок їх здійснення, захисту й застосування санкцій, діяльність суб'єктів із здійснення та захисту

своїх суб'єктивних прав, попереджувальна діяльність держави й громадських організацій, а також діяльність із реалізації правових санкцій) [8, с. 34].

Г.В. Чурпіта зазначає, що захист права – це діяльність уповноважених осіб, а також юрисдикційних органів, спрямована на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів у спосіб, установлений законом [9, с. 79].

Слід погодитись з І.Ф. Коваль, яка, характеризуючи підходи до визначення поняття «захист прав» зазначила, що сучасні наукові трактування одноставно підкреслюють цільову спрямованість захисту (відновлення прав, припинення правопорушення, вплив на порушника, зокрема й через притягнення його до відповідальності) і не мають кардинальних суперечностей. Усі підходи в цілому доповнюють характеристику категорії «захист прав» певними ознаками. У результаті захист прав набуває багатозначної характеристики, постаючи як правовідношення, сукупність правових норм (інститут права), правозастосовна діяльність відповідних юрисдикційних органів тощо. Усі такі аспекти кваліфікації правового захисту фактично відбивають складові частини механізму захисту суб'єктивних прав [10, с. 12–13].

М.Ю. Потоцький, досліджуючи питання захисту прав суб'єктів господарювання, сформував власне визначення поняття «господарсько-правовий захист прав інтелектуальної власності»: сукупність нормативно визначених матеріально-правових заходів, за допомогою яких здійснюються дії, спрямовані на припинення порушення, невизнання чи оспорювання прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання, а також дії, спрямовані на відновлення порушених прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання, відшкодування заподіяної шкоди й усунення інших негативних наслідків таких порушень із метою забезпечення безперешкодного використання об'єктів права інтелектуальної власності в господарській діяльності для отримання прибутку чи задоволення інших майнових інтересів, потреб суб'єктів господарювання [11, с. 233].

Тобто науковець зауважує, що захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання покликаний на припинення негативного

впливу у вигляді порушення, невизнання або оспорювання прав володільця задля забезпечення мети господарської діяльності, зокрема отримання підприємцем прибутку. Тому запропоноване визначення поняття доцільне й прийнятне для визначення поняття захисту різних видів прав, що належать суб'єктам господарювання.

О.Р. Зельдіна й О.Г. Хрімлі, розкриваючи зміст судового захисту прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва, зазначають, що суть захисту порушених суб'єктивних прав полягає в діяльності уповноважених державою органів, спрямованій на їх відновлення за допомогою спеціальних заходів (способів захисту) [12, с. 10].

З огляду на зазначені наукові думки можна стверджувати, що така багатоманітність підходів полягає в широкому застосуванні в праві поняття «захист» як такого, адже розглядається з боку сукупності правових норм, правових способів і засобів і / або діяльності правомочних осіб. Крім того, через принцип диспозитивності, який полягає в тому, що суб'єкт, права якого порушено, може на власний розсуд реалізувати право на захист та обирати форму захисту своїх прав, у науці відсутній єдиний підхід до визначення такого поняття.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що в загальному розумінні захист прав – це нормативно закріплені матеріальні й процесуальні дії суб'єктів, спрямовані на припинення правопорушення або відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права й законного інтересу.

У ЦК України серед засад цивільного законодавства визначено судовий захист цивільного права й інтересу (п. 5 ч. 1 ст. 3). Також закріплено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання; кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства (ст. 15). Ч. 1 ст. 16 Кодексу зазначено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права й інтересу [13]. Тобто ЦК України визначає матеріально-правові засади й гарантії захисту прав, але поняття «судовий захист» не розкриває.

У ст. 20 ГК України законодавець закріпив, що держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. У ч. 2 цієї ж статті визначено, що кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів за допомогою визначених способів [14]. Тобто вказаною нормою визначено, що насамперед держава виступає гарантом захисту прав, проте без конкретизації такого порядку, а також закріплено невичерпний перелік способів захисту. Однак знову ж таки поняття «судовий захист» відсутнє.

У процесуальному законодавстві також не міститься поняття «судовий захист», однак Господарський процесуальний кодекс України дещо по-іншому визначає зміст права на судовий захист, а саме через юрисдикцію та повноваження господарських судів, установлення порядку здійснення судочинства в господарських судах (ст. 1); завдання господарського судочинства – справедливе, неупереджене й своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, і розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави (ч. 1 ст. 2); гарантування права на звернення до господарського суду в установленому Кодексом порядку. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в господарському суді, до юрисдикції якого вона віднесена законом; юридичні особи й фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням (ч. ч. 1, 2 ст. 4) [15].

Отже, норми чинного законодавства України закріплюють гарантії, порядок реалізації права на судовий захист, що функціонує через систему складових компонентів, за допомогою яких стає можливою реалізація зазначеного права. Тому з наведеного можна зробити

висновок, що судовий захист прав, у тому числі на об'єкти інтелектуальної власності, у сфері господарювання полягає у справедливому, неупередженому й своєчасному вирішенні судом спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, і розгляді інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, за зверненням осіб до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Для повнішого з'ясування сутності судового захисту у сфері інтелектуальної власності слід дослідити наукові підходи до поняття «захист прав інтелектуальної власності» як особливого виду суб'єктивних прав, що виникають як результати інтелектуальної діяльності й суттєво відрізняються від речей та інших видів майна.

Підходи щодо розуміння категорії «захист прав інтелектуальної власності» в цілому узгоджуються між собою та розуміють захист як систему активних дій, які застосовуються власником, іншим володільцем, компетентними державними й іншими органами, спрямовану на усунення порушень права інтелектуальної власності, покладення виконання обов'язку з відновлення такого порушеного права на порушника [16, с. 333]. Предметом захисту права інтелектуальної власності визначають суб'єктивне право інтелектуальної власності й охоронювані законом інтереси [17, с. 81].

За визначенням науковців у навчальній літературі захист права інтелектуальної власності містить діяльність уповноваженої особи (суб'єкта права інтелектуальної власності) або компетентних державних органів із приводу застосування до правопорушника в установленому законом порядку правоохоронних заходів державного примусу з метою припинення правопорушення, поновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права, впливу на правопорушника [18, с. 153; 19, с. 263].

О.В. Гумега розглядає захист прав інтелектуальної власності як сукупність заходів, які застосовує правомочна особа самостійно чи шляхом звернення до компетентних органів, спрямованих на недопущення або припинення правопорушення, оспорювання, невизнання чи посягання на права інтелектуальної власності

або охоронювані законом інтереси у вказаній сфері [20, с. 119].

І.Ф. Коваль наводить визначення поняття «захист права інтелектуальної власності» як діяльність уповноваженої особи (суб'єкта права інтелектуальної власності) або компетентних державних органів щодо застосування до правопорушника в установленому законом порядку правоохоронних заходів державно-примусового впливу з метою припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права, впливу на правопорушника [21, с. 13].

Визначаючи досліджуване поняття, важливо додати, що в зміст права на захист включається матеріальний і процесуальний аспект. В.П. Грибанов детально розкриває такі аспекти. Матеріальний аспект містить такі можливості уповноваженої особи: використання дозволених законом засобів власного примусового впливу, застосування до порушника юридичних заходів оперативного впливу, звернення до компетентних державних чи громадських органів із вимогою примусу зобов'язаної особи до певної поведінки. Процесуальний аспект на захист містить своєю чергою можливість: звернутися з вимогою щодо захисту порушеного права до компетентного органу, користуватися всіма передбаченими законом правами й гарантіями в процесі розгляду такої вимоги, оскаржити в установленому законом порядку рішення такого органу [22, с. 107].

На підставі наведеного можна дійти висновку, що матеріальний і процесуальний аспекти змісту права на захист між собою поєднуються, оскільки можливість матеріально-правового характеру передбачається у визначеній процесуальній формі, встановленому законом порядку. Із цього слідує, що захист права передбачає реалізацію права на захист, яке має матеріально-процесуальну природу.

Основною нормою, спрямованою на захист прав інтелектуальної власності в разі їх порушення, є ст. 431 ЦК України. Згідно з вказаною нормою порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання такого права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену Кодексом, іншим законом чи договором [13].

Відповідно, зазначена загальна норма конкретизується в положеннях ст. 432 ЦК України, де кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до ст. 16 Кодексу. Разом із тим окрім загальних способів захисту прав, визначених у ст. 16, у ч. 2 ст. 432 ЦК України, законодавцем закріплені спеціальні способи захисту, спрямовані саме на захист прав інтелектуальної власності.

Висновки й пропозиції. Отже, з урахуванням наведеного можна констатувати, що судовий захист прав інтелектуальної власності у сфері господарювання – це матеріально-процесуальне явище, яке є різновидом юрисдикційної форми захисту прав інтелектуальної власності, що реалізується шляхом звернення суб'єктами господарювання або інших учасників відносин у сфері господарювання до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів щодо об'єктів інтелектуальної власності, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням у зазначеній сфері з метою припинення неправомірних дій і відновлення первісного становища.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що судовий захист прав інтелекту-

альної власності у сфері господарювання має такі особливості:

1) потерпілий суб'єкт, який володіє правами на об'єкт інтелектуальної власності (правоволоділець), – суб'єкт господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання (ст. 2 ГК України);

2) порушник – особа, що порушує, посягає, не визнає, зловживає правами інтелектуальної власності правоволодільца під час організації та здійснення господарської діяльності;

3) захист реалізується шляхом звернення суб'єкта господарювання та інших учасників відносин у сфері господарювання до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів, у тому числі для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням;

4) мета – справедливе, своєчасне й неупереджене вирішення судом спору шляхом захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів суб'єкта (особи), відновлення первісного становища й припинення неправомірних дій.

Усі складові частини взаємопов'язані між собою та характеризують поняття захисту в аспекті реалізації саме судової форми захисту прав інтелектуальної власності у сфері господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. (зі змінами й доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 р., Протоколом № 14 від 13 травня 2004 р.). *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Словник української мови : в 11 тт. / Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки ; Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 744 с.
4. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. *Юридическая энциклопедия* / под ред. М.Ю. Тихомирова. Москва, 1997. 525 с.
5. Беляневич О.А. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 62–70.
6. Легенченко М.О. Поняття охорони і захисту права та їх співвідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Т. 1. Вип. 6-1. С. 169–172.
7. Вершинин А.П. Меры защиты субъективных прав по гражданскому законодательству. *Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав* : сборник научных трудов. Ярославль : Издательство Ярославского университета, 1988. С. 54–59.
8. Стоякин Г.Я. Понятие защиты гражданских прав. *Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав* : сборник ученых трудов Свердловского юридического института / Отв. за вып. В.М. Семенов. Свердловск : Издательство Свердловского юридического института, 1973. Вып. 27. С. 30–35.
9. Чурпіта Г.В. *Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства* : монографія. Київ : Алерта, 2016. 434 с.

10. Коваль І.Ф. Захист прав у сфері промислової власності: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування : монографія. Київ : Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, 2011. 320 с.
11. Потоцький М.Ю. Господарсько-правовий захист інтелектуальної власності в Україні : монографія. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. 620 с.
12. Зельдіна О.Р., Хрімлі О.Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Національна академія наук України ; Інститут економіко-правових досліджень. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 176 с.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 35.
14. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
15. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII (зі змінами). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv#n1592>.
16. Основи інтелектуальної власності : навчальний посібник / О.П. Орлюк, А.О. Кодинець, Ю.В. Носік та ін. ; за ред. О.П. Орлюк. Київ : Інтерсервіс, 2016. 382 с.
17. Право інтелектуальної власності : Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / за заг. ред. М.В. Паладія, Н.М. Мироненко, В.О. Жарова. Київ : Парламентське видання, 2006. 432 с.
18. Інтелектуальна власність : навчальний посібник / В.А. Іващенко, С.В. Корновенко, О.А. Кульбашна та ін. Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2014. 452 с.
19. Право інтелектуальної власності : навчальний посібник / Р.Є. Еннан, О.О. Кулінич, С.В. Мазуренко, І.В. Менсо, Л.Д. Романадзе. Київ : Алерта, 2016. 492 с.
20. Гумега О.В. Захист прав інтелектуальної власності в Україні: пошук шляхів удосконалення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 118–125.
21. Коваль І.Ф. Защита прав интеллектуальной собственности : учебное пособие / под общ. ред. Е.П. Орлюк. Киев : «Лазурит-Полиграф», 2010. 300 с.
22. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.